

KRAJOZNAWSTWO A REGIONALIZM

Kto będzie kochał serdeczny swój zakątek, ten Ojczyznę całą również będzie miłował²⁶⁷.

(Adam Chętnik, 1913)

Współczesny regionalizm (problematyka funkcjonowania i rozwoju regionów) rozpatrywany jest wielopłaszczyznowo z perspektywy różnych nauk. W epoce globalizacji ważna jest glokalizacja – proces wzajemnego wspomagania procesów globalizacyjnych i rozwoju lokalnego²⁶⁸. Ukuto w związku z tym wymowną maksymę: *Mysł globalnie, działaj lokalnie*.

Przyspieszony styl życia, często nastawiony na doraźne korzyści, sprawia, że człowiek funkcjonuje w oderwaniu od własnego środowiska, czuje się wyalienowany w sensie przyrodniczym, historycznym, etnicznym, itp. Istotne stają się działania w celu pogłębienia własnej tożsamości kulturowej. Ważny jest proces socjalizacji – nabywania osobowości społecznej, tak by jednostka stała się zdolna do interakcji i komunikowania się z innymi ludźmi według reguł obowiązujących w danej zbiorowości. Uspołecznienie wiedzie przez enkulturację (kulturalizację) – stopniowe wrastanie w kulturę otaczającego społeczeństwa, wewnętrzne przekształcanie autentycznych wartości kulturowych i przejmowanie przez człowieka dorobku kulturowego poprzednich pokoleń.

Tożsamość kulturowa jest najwyższym rodzajem tożsamości zbiorowej. Polega na względnie trwałej identyfikacji grupy ludzi i członków tej grupy z określonym systemem kulturowym tworzonym przez układ wyznawanych poglądów, przekonań i postaw, obejmujący zachowania codzienne, zwyczaje i obyczaje oraz określony system aksjologiczny i normatywny. W minionych epokach transmisja tożsamości kulturowej odbywała się w rodzinie i najbliższym środowisku

²⁶⁷ A. Chętnik, *Puszcza Kurpiowska*, Księgarnia Polska, Warszawa 1913, s. 142.

²⁶⁸ A. Hulewska, J. Słomska, A.W. Brzezińska (red.), *Edukacja regionalna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 460.

wychowawczym. Współczesny permisywizm powoduje dezorientację w kwestiach moralno-kulturowych, a nawet całkowitą alienację. Rozluźnienie więzi społecznych i zrezygnowanie z tradycyjnych sposobów ich podtrzymywania prowadzi do przekształcenia tożsamości kulturowej. Ludzie nowo osiedleni w danym kraju czy regionie przez długie lata mogą żyć wyobcowani. Ich akulturacja (transkulturowanie) jest pozorna – naśladowają zewnętrzne formy bez wniknięcia w ich sens. Przybysze nie widzą potrzeby odwoływania się do tradycji, które niewiele dla nich znaczą, nie dbają o krajobraz przyrodniczo-kulturowy, z którym nie zadzierzgnęli więzi. Aby przeciwdziałać alienacji, należy dbać o utrzymanie więzi ze środowiskiem kulturowo-społecznym i naturalnym. Dokonuje się to poprzez odkrywanie wartości tkwiących w „korzeniach”, poczucie się kimś bogatszym i stabilniejszym wewnętrznie poprzez fakt posiadania tych korzeni czy fundamentów.

Ugruntowaną formą świadomości społecznej, opartej na tradycji regionalnej, jest tożsamość regionalna. W naszym kraju uwidacznia się ona najbardziej na Śląsku, Podhalu i Kaszubach, których mieszkańcy zachowali wiele elementów swojej kultury (mowa, tradycje), niekiedy stosując swoistą *agere contra* wobec wpływów z zewnątrz. Wytworzył się pewien wizerunek, według którego społeczności regionalne postrzegane są przez innych.

3.1. Regionalizm i jego dążenia

Region to obszar kraju wyróżniający się charakterystycznymi cechami (geograficznymi, kulturowymi itp.). Ujęcie regionu zawiera w sobie dwa elementy:

- odrębność od terytoriów sąsiednich,
- więź jego elementów wynikającą z przesłanek historycznych lub opartą na aktualnych podstawach.

Region tworzy pewne *unicum*, twór niepowtarzalny, scalony systemem współzależności. Ujęcie regionalne jest zasadne w działaniach związanych z przestrzenią (administracja, planowanie, statystyka, gospodarka, obronność, badania naukowe itp.) i w sterowaniu procesami w niej się toczącymi. W zarządzaniu stosowany jest podział danego terytorium na mniejsze obszary, najczęściej w kilkustopniowym systemie podrzędności.

Współcześnie podchodzi się do regionów jako systemów przestrzennych, a ich delimitacja bierze pod uwagę ich kompleksowy charakter oraz ciągłe interakcje i współzależności komponentów o różnej naturze (materialne – niematerialne, przyrodnicze – kulturowe). Procedura podziału terytorium na regiony to regionalizacja.

Regionalizm to dążenie do ożywienia życia społeczno-gospodarczego poszczególnych dzielnic kraju przy zachowaniu ich odrębności kulturowych. Regionalizm

bywa rozumiany jako zjawisko poszukiwania własnej tożsamości przez zbiorowość terytorialną wewnątrz większego systemu państwowego²⁶⁹.

Współczesny regionalizm to:

- ideologia historycznie ukształtowanych zbiorowości terytorialnych o żywej świadomości więzi regionalnej i poczuciu odrębności względem sąsiednich zbiorowości;
- ruch społeczny, który w oparciu o zespół cech typowych dla danego obszaru obejmuje swą działalnością sprawy kultury, współżycia społecznego i gospodarczej aktywizacji wspólnoty regionalnej.

Regionalizm bazuje na swoistości kultury danego regionu, dąży do pogłębienia wiedzy o tej kulturze, jej ochrony, rozwoju i prezentowania, do zachowania odrębności regionalnych, które ukształtowały się w procesie historycznym, szczególnie w zakresie gwary, obyczajowości, folkloru itp.

Istota regionalizmu nie polega na statycznym utrwalaniu odrębności, lecz na społecznej inicjatywie na rzecz aktywizacji gospodarczej i kultywowania tradycji regionów, które same przecież nie są układami zamkniętymi, ale ulegają wpływom z zewnątrz, przekształceniom i globalizacji. Wśród zasobów i unikatowych cech regionu faworyzuje się takie, które mają szansę stać się motorem konkurencyjności. Często jest to konglomerat cech, które sprzężone razem, tworzą niepowtarzalne oblicze regionu. W inicjatywach regionalistycznych chodzi o to, by rozwój ekonomiczny nie dokonywał się kosztem utraty swoistych wartości regionu, by „odżywające” regiony nie oderwały się od swoich korzeni i nie zatraciły swojego szczególnego oblicza. Najistotniejszą cechą współczesnego regionalizmu jest swoista odrębność regionalna przy zachowaniu realnej więzi społeczno-przestrzennej w ramach szerszej wspólnoty ogólnonarodowej, nie ma więc mowy o separatyzmie.

Można wyróżnić różne odmiany regionalizmu, np. kulturowy, przyrodniczy i ekonomiczny. Można też mówić o regionalizmie krajoznawczym.

Regionalistyka to ogół wiadomości o regionie i badanie możliwości rozwojowych regionu i jego uwarunkowań²⁷⁰. Między regionalistyką a krajoznawstwem istnieje silny związek²⁷¹.

²⁶⁹ G. Gorzelak, *Regionalizm i regionalizacja w Polsce na tle europejskim*, [w:] G. Gorzelak, B. Jałowiecki (red.), *Czy Polska będzie państwem regionalnym*, „Studia Regionalne i Lokalne”, 9(42), Wydawnictwo Europejskiego Instytutu Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Warszawa 1993, s. 45–70.

²⁷⁰ *Słownik języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, sjp.pwn.pl [data dostępu: 12.11.2015].

²⁷¹ K.R. Mazurski, *Regionalizm we współczesnym świecie*, „Ziemia”, V Kongres Krajoznawstwa Polskiego, PTTK 2000, s. 71–86.

3.2. Idea regionalizmu w odniesieniu do krajoznawstwa

Od zarania cywilizacji myślenie w kategoriach regionalnych było podstawą zarządzania przestrzenią, jej zasobami i żyjącymi w niej ludźmi. Władcy i zarządcy gromadzili i wykorzystywali wiedzę na temat zróżnicowania regionalnego administrowanych obszarów. Idea oddolnego regionalizmu zaczęła się rozwijać w okresie romantyzmu w XIX w. Naukowe i ideowe podstawy polskiego regionalizmu ukształtowały się w Polsce w latach 20. XX w., po odzyskaniu niezawisłości narodowej. Druga Rzeczpospolita była państwem niejednorodnym pod wieloma względami, również pod względem mentalności ludzi. Zróżnicowanie etniczne powodowało wzmocnienie się przeciwstawnych prądów – z jednej strony centralizmu, z drugiej federacyjności²⁷². Władza państwowa dążyła do pozbycia się efektów dominacji potęg zaborczych, centralizacja służyła ujednoczeniu zarządzania i spraw formalnych systemu terytorialnego. Zdawano sobie sprawę z tego, że zbyt radykalne scalanie i homogenizacja ducha regionów powodowałyby utratę wielu wartości. Debatowano nad programem, który ustawiłby sprawy regionów w perspektywie samorządowej.

Prekursorzy regionalizmu Stefan Żeromski i Aleksander Patkowski, dwaj wybitni synowie ziemi świętokrzyskiej, popularyzowali bogactwo regionalnego dorobku, przyczynili się do uznania jego ochrony i przetrwania jako pilnego zadania dla współczesnych. Stefan Żeromski²⁷³ jako człowiek pióra doceniał niebywale bogactwo gwar regionalnych oraz opowieści przekazywanych z pokolenia na pokolenie. Obawiał się, że ludność wiejska wskutek postępu przejmie światowy sposób życia, wstydząc się swojego pochodzenia i gardząc mową i tradycją ojców. Regionalizm miał uchronić przejawy kultury ludowej od zapomnienia, a zabytki materialne polskiej przeszłości od zniknięcia z powierzchni ziemi. Różne działania na rzecz ludności wiejskiej umożliwiłyby awans społeczności terytorialnych, a ich dorobek zająłby należne mu miejsce w kulturze ogólnonarodowej. Żeromski widział w programie regionalistycznym przeciwwagę dla postępującej masowej kultury miejskiej, która niszczyła duchowy wymiar kultury narodowej. Uważał, że oddolne przedsięwzięcia demokratyczne wzmocnią praworządność na szczeblu lokalnym, co owocowałoby wzrostem autorytetu państwa.

Aleksander Patkowski, uważany za pioniera działań regionalistycznych²⁷⁴, w 1924 r. ogłosił *Idee przewodnie regionalizmu*, nawiązując do doświadczeń innych

²⁷² T. Zarycki, *Polska i jej regiony a debata postkolonialna*, [w:] M. Dajnowicz (red.), *Oblicze polityczne regionów Polski*, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania, Warszawa 2008, s. 31–48.

²⁷³ S. Żeromski, *Snobizm i postęp*, Wydawnictwo J. Mortkowicza, Warszawa–Kraków 1923, s. 200.

²⁷⁴ Aleksander Patkowski (1890–1942) – twórca regionalizmu polskiego, wiceprezes PTK i przewodniczący Sekcji Powszechnych Uniwersytetów Ludowych Związku Nauczycielstwa Polskiego, zginął w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu.

krajów, w szczególności Francji, gdzie rozwój regionalizmu był kontestacją centralistycznych działań państwa²⁷⁵. Pisał: *Przez wszechstronne poznanie ziemi i człowieka regionalizm budzić ma zmysł organizacyjny, dar inicjatywy, umacniać dyscyplinę, szerzyć zamiłowanie do konstrukcji i konkretności, wykrzesać słowem energię narodową, umocnić ją wolą ciągłości i konsekwencji czynu*²⁷⁶.

Programu Regionalizmu Polskiego powstały w 1926 r. na bazie postulatów Patkowskiego promował integrację regionów jako ośrodków samorządowych sił społecznych, powołanych do współdziałania w rozwoju narodu. W regionalizmie pokładano nadzieję na rozwiązanie palących problemów społecznych. Doceniono też wartość związków z najbliższym otoczeniem dla duszy człowieka.

Regionalizm krajoznawczy, czyli regionalistyczne ujęcie krajoznawstwa, urzeczywistniał się w działalności badaczy regionu. Region kurpiowski został rozpoznany i spopularyzowany przez Adama Chętnika, niestrudzonego dokumentalistę folkloru, oraz księdza Władysława Skierkowskiego, zbieracza pieśni kurpiowskich. Podobni im entuzjaści działali w innych regionach. W epoce PRL rzeczywista inicjatywa oddolna wspólnot terytorialnych nie miała jednak siły przebicia. Regionalizm krajoznawczy był taką „spacyfikowaną” formą działań regionalistycznych.

Regionalizm krajoznawczy jako aktywność, w której uczestnictwo jest dobrowolne, wychodzi naprzeciw potrzebom społecznym, pobudza je i kanalizuje, tak by przez przekaz wiedzy i wartości, przez rekreację i zabawę kształtowało się społeczeństwo obywatelskie. Klasycy myśli krajoznawczej w latach 60. XX w. apelowali o uznanie regionalizmu za szczególnie pożyteczny w krajoznawstwie²⁷⁷, zauważając jego rolę w edukacji, animowaniu życia wspólnot lokalnych, budowaniu wizerunku regionu, tworzeniu oferty turystycznej. Regionalizm krajoznawczy i edukacja regionalna służą nawiązaniu lub podtrzymaniu więzi z szeroko pojętym środowiskiem lokalnym. W lokalnych programach ochrony i uwydatnienia różnych aspektów dziedzictwa (krajobrazowych, urbanistycznych, kulturowych, społecznych) uczestniczy ludność miejscowa, a beneficjentami są zarówno mieszkańcy, jak i przyjezdni. Dzięki partycypacji w przedsięwzięciach przybliżających walory obszaru mieszkańcy odkrywają swoistą (niewyraźną w piędzdu) wartość swojego otoczenia, zaczynają inaczej je postrzegać, a w końcu

²⁷⁵ R. Matyjas, *Wkład Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w rozwój regionalizmu na Mazowszu w dwudziestolecie międzywojennym (cz. 1)*, [w:] E. Wieczorek (oprac.), *Tożsamość Towarzystwa budowana przez pokolenia krajoznawców*, Studia i materiały z dziejów krajoznawstwa polskiego, ZG PTTK, Warszawa 2012/6, s. 73–86.

²⁷⁶ A.K. Patkowski, *W hołdzie dla ziemi rodzinnej*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1958, s. 317.

²⁷⁷ J. Braun, J. Grzybowski, *Regionalizm krajoznawczy*, PTTK, Warszawa 1968, s. 47; C. Piskorski, *Krajoznawcy współtwórcami rozwoju regionu*, „Ziemia”, 1970/11, s. 141–146.

– bardziej cenić. Kształtuje się ich osobisty stosunek do własnej miejscowości, gminy, regionu. Dobry przykład i zaangażowanie innych może wpłynąć na zmianę postaw. Stosunek pasywny, często o pesymistycznym zabarwieniu, zmienia się w chęć polepszenia jakości życia, wydobycia piękna krajobrazu, troskę o czystość środowiska, chęć ochrony walorów swojej ojcowizny.

Regionalizm krajoznawczy przejawia się w wolontariacie na rzecz środowiska i inicjatywach mających na celu odszukać własne korzenie, ocalić od zapomnienia miejscowe dziedzictwo, nie tylko rdzennie polskie, ale i tzw. „wspólne” – europejskie, odczytać na nowo jego znaczenie i przywrócić je społeczeństwu, zaprezentować odwiedzającym, a przy tym wzbogacić wspólnotę lokalną i zapewnić ochronę przyrodzie i swojskim krajobrazom. Chodzi o wprowadzanie w życie konkretnych form zrównoważonego rozwoju terytorialnego, pozwalających na większy udział mieszkańców w przedsięwzięciach dotyczących wspólnoty lokalnej, co ma prowadzić do polepszenia jakości życia obecnych i przyszłych pokoleń. Idea ta jest zgodna z ideą chrześcijańskiej nadziei: *Przez własne zaangażowanie przyczynić się do tego, aby świat był bardziej promienny i ludzki, i aby tak otwierały się drzwi na przyszłość*²⁷⁸.

3.3. Kierunki współczesnego regionalizmu krajoznawczego

Polityka centralistyczna stroni od regionalizmu, widząc w nim siłę, która może okazać się trudna do opanowania. W PRL zastąpiono regionalizm znacznie bezpieczniejszym folkloryzmem. Nie brakowało pożytecznych inicjatyw w tej dziedzinie: tworzono skanseny etnograficzne, „Cepelia” zapewniała zbyt wyrobów regionalnego rzemiosła artystycznego, organizowano zespoły pieśni i tańca, przeglądy twórczości ludowej. Zielone światło miał folklor muzyczny, zespoły ludowe, takie jak Mazowsze i Śląsk, były wizytówką naszego kraju za granicą. Radio zaznajamiało słuchaczy z tradycyjną muzyką regionalną. Oryginalne i nowatorskie programy wychowania muzycznego w szkole czerpały z materiałów melodycznych pieśni i przyśpiewek ludowych. Po transformacji ustrojowej 1989 r. powstało wiele inicjatyw w zakresie dokumentowania dziedzictwa „małych ojczyzn”.

Restytucja relacji sąsiedzkich może się jawić jako coś niemożliwego w dobie regresu poczucia przynależności do wspólnoty terytorialnej, stąd ważna jest odpowiednia motywacja, dopuszczenie grup środowiskowych do głosu w decyzjach

²⁷⁸ Encyklika Ojca Świętego Benedykta XVI *Spe salvi. O nadziei chrześcijańskiej*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2007, s. 88.

istotnych dla społeczności lokalnej, dotowanie i dofinansowanie działalności stowarzyszeń kulturalno-społecznych, a także takie prowadzenie działalności, by ludzie czerpali satysfakcję z bycia razem. Nie jest to łatwe w dużych skupiskach miejskich, gdzie sąsiedzi żyją *incognito*. Nie jest też łatwe na wsi, której kapitał ludzki skurczył się wskutek emigracji młodych do miast i za granicę, a szereg miejsc spotkań, w tym wiejskich szkół, uległo likwidacji.

Stowarzyszenia miłośników regionu (miejscowości, ziemi), ukierunkowane na konkretne współgospodarzenie i współdecydowanie, powstawały w każdym powiecie i w wielu gminach. Ich działalność zogniskowano zazwyczaj na sprawach rozwoju miejscowej kultury, realizacji projektów popularyzujących dziedzictwo materialne i intelektualne, gromadzeniu informacji, zarządzaniu nią i jej udostępnianiu, działaniu na rzecz przyrody i krajobrazu kulturowego, szkoleniu animatorów regionalizmu społeczno-kulturalnego, współpracy z samorządem terytorialnym, instytucjami naukowymi i ośrodkami regionalizmu. Rozmach działań regionalistów jest w dużej mierze uwarunkowany pozyskaniem funduszy. Beneficjentami prowadzonych szkoleń, warsztatów, wyjazdów studyjnych są działacze samorządowi, nauczyciele oraz przedstawiciele środowisk kulturotwórczych z małych miejscowości, a także młodzież.

Karta Regionalizmu Polskiego, uchwalona na V Kongresie Regionalnych Towarzystw Kultury w 1994 r. we Wrocławiu, określiła zbiór zasad istotnych dla prawidłowej organizacji kultury i życia społecznego w kraju w nowych warunkach ustrojowych²⁷⁹. Karta sugeruje, by uwzględniać doświadczenia i postulaty regionalistów w programowaniu edukacji regionalnej w szkole. Również i krajoznawstwo nie może być zepchnięte na margines życia społecznego.

Kierunki współczesnego regionalizmu realizowane w ramach krajoznawstwa:

- ewidencja aktualnych zasobów regionu przez inwentaryzację i dokumentację, uwypuklającą jego immanentne cechy i właściwości przyrodnicze, gospodarcze i społeczno-kulturalne;
- zachowanie elementów cennych kulturowo, z uwydatnieniem swoistych wartości;
- zainteresowanie mieszkańców własnym regionem, wzbogacanie elementami krajoznawstwa inicjatyw gospodarczych i kulturalnych, podejmowanie działalności na rzecz regionu,

Marka miejsca (regionu) tworzona jest z wykorzystaniem osiągnięć regionalizmu krajoznawczego. Marka miejsca służy promocji obszaru jako konkretnego bytu rynkowego, wyróżniającego dany obszar, dążąc do tego, by był on

²⁷⁹ A. Urbaniak, *V Kongres Regionalnych Towarzystw Kultury we Wrocławiu*, „Notatki Płockie”, 1994/39(3–160), s. 50–52.

jednoznacznie rozpoznawalny, pozytywnie kojarzony, a jego unikalne cechy powszechnie doceniane²⁸⁰. Marka miejsca nie należy do konkretnego właściciela, ale jest własnością wspólnoty lokalnej.

3.4. Mała ojczyzna

Mała ojczyzna czy ojcowizna to pojęcia odnoszące się do środowiska lokalnego. Chodzi o oswojone środowisko, kulturowo naznaczoną przestrzeń, stanowiącą źródło podstawowych, codziennych doświadczeń jednostek i grup²⁸¹. Prof. Leszek Kołakowski przypisuje jej rolę bycia środkiem świata: *To miasto czy wieś, w której się urodziliśmy, to środek świata. To przestrzeń niewielka, w której się obracamy – nasze domy, ulice, cmentarze, kościoły, to przestrzeń niewielka wielkim wysiłkiem ludzkim zabudowana, przez wojny niszczone i odbudowywana, to centrum świata*²⁸². Ważną rolę dla kształtu człowieczeństwa danej osoby ma środowisko, w którym spędziła dzieciństwo i wchodziła w dorosłe życie. Jest to okres kształtowania się więzi, budzą się wtedy czyste uczucia, niesplamione układami tego świata. „Kraj lat dzieciennych” postrzegany jest jako nośnik wartości idealnych, punkt odniesienia, z którym porównujemy inne krainy²⁸³.

Stefan Starczewski pisze: *Przeźnięć małej ojczyzny to miejsce doniosłych doświadczeń i przeżyć osobistych jej mieszkańców, formowania się ich biografii, to świat, z którym zrosło się ich życie i z którym wiąże ich częstokroć silna więź emocjonalna. To dostępny zmysłowemu poznaniu świat wyglądoów, kształtów i barw domów, ulic, parków, lasów, pól, łąk – świat niepowtarzalnej konstelacji krajobrazów. Mała ojczyzna jest płaszczyzną tworzenia się więzi lokalnych, zakorzenienia ludzi we własnej tradycji i historii*²⁸⁴. Jest ona realną przestrzenią geograficzną i społeczno-kulturową, a ponadto miejscem symbolicznym. Obszar fizyczny małej ojczyzny nie leży w konkretnych granicach administracyjnych. Trudno w ogóle wyznaczyć jej granice, gdyż chodzi o przestrzeń subiektywną, wyznaczoną w świadomości ludzi, którzy się z nią utożsamiają. Tutaj żyją na co

²⁸⁰ Marka to subiektywnie postrzegana i oceniana jakość powstająca w umyśle osoby zainteresowanej, która opierając się na swojej wiedzy i używając własnych lub wpojonych przez promocję kryteriów, pozycjonuje dany produkt w swoim rankingu wartości.

²⁸¹ B. Fatyga, *Słownik teorii żywej kultury*, 2013, ozkultura.pl [data dostępu: 30.06.2016].

²⁸² S. Starczewski, *Małe ojczyzny – tradycja dla przyszłości*, [w:] *Małe ojczyzny. Tradycja dla przyszłości*, Fundacja Kultury, Toruń 2000, s. 23–24, teatrnn.pl/leksykon/node/983/ma%C5%82a_ojczyzna [data dostępu: 1.06.2016].

²⁸³ Z. Mirek, *Ideowe podstawy krajoznawstwa (perspektywa chrześcijańska)*, [w:] J. Partyka (red.), *Tu wszystko jest Polską... Eseje krajoznawcze o Krakowie i Małopolsce*, materiały konferencyjne, 19–23 sierpnia 2009, Oddział Krakowski PTTK im. ks. Karola Wojtyły, Kraków 2009, s. 339–352.

²⁸⁴ S. Starczewski, *Małe ojczyzny – tradycja dla przyszłości*, [w:] *Małe ojczyzny. Tradycja dla przyszłości*, Fundacja Kultury, Toruń 2000, s. 23–24.

dzień, przeżywają ważne momenty, uczą się świata. To ona stanowi najbliższe laboratorium zmysłowego poznawania rzeczywistości i adaptowania się do wymagań społecznych. Ludzie przeważnie mają tendencję do zakładania gniazda, zadomawiania się, często są w ziemię ojców wrośnięci, do niej przywiązani, trudno im ją na dłużej opuścić, a gdy są daleko – tęsknią. Osoby sentymentalne łączy z rodzinnymi stronami silna więź emocjonalna. Mała ojczyzna jest sceną życia społecznego, tworzenia się więzi, zakotwiczenia mieszkańców w rodzimej tradycji i historii, bo przecież *narody tracąc pamięć, tracą życie*, stając się narodami bez przyszłości²⁸⁵.

Ewidentny jest kulturotwórczy wpływ małej ojczyzny na człowieka: *W najbardziej ogólnym sensie „mała ojczyzna” oznacza miejsce zamieszkiwania człowieka, które go kształtuje, nad którą sprawuje pieczę [...]. Dla wielu twórców literatury ich małe ojczyzny pełnią rolę inspiratorską i mitotwórczą, zwłaszcza gdy rozpamiętywane są z oddalenia, nostalgicznie – po utracie. Taką rolę pełni Litwa w „Panu Tadeuszu” Adama Mickiewicza*²⁸⁶.

Miłość rodzinnych stron jest istotną częścią postawy krajoznawczej. Miłość to postawa woli, wynikająca z zażyłości i wielu uczuć, nie tylko sentymentu. Miłość do ojczyzny jest wyrazem dojrzałości społecznej i altruizmu. Uczucie bycia u siebie ewoluuje w kierunku odpowiedzialności, solidarności, mądrej troski o właściwy stan i rozwój swojej małej ojczyzny, ochronę przed degradacją fizyczną i społeczną. Nie u wszystkich automatycznie pojawia się uczucie braku i tęsknoty przy dłuższej nieobecności w rodzinnych stronach – to zależy od temperamentu. Ten, kto kocha, zachowuje żywą pamięć.

Poznanie prawdziwego oblicza małej ojczyzny owocuje zrewidowaniem postawy wobec swojego kraju, swojej miejscowości. Nierzadka wśród Polaków jest postawa negatywna wobec panujących w ich miejscu warunków życia. Najczęściej wynika to z trudności zaadaptowania się, znalezienia swojego miejsca, pracy. Czyż można mówić o miłości i akceptacji w braku perspektyw, braku jakiegokolwiek szansy dla siebie?

3.5. Edukacja regionalna

Krajoznawstwu bliski jest nurt edukacyjny regionalizmu. Chodzi o nawiązanie w edukacji szkolnej i pozaszkolnej do środowiska własnego uczniów poprzez adekwatny dobór treści nauczania, a także o związanie uczniów ze środowiskiem lokalnym poprzez działania na jego rzecz. Szkolna edukacja regionalna wprowadza

²⁸⁵ Sentencje tej lub podobnej treści wygłaszali: Cyprian Norwid, Ferdynand Foch, Józef Piłsudski, Jan Paweł II, Zbigniew Herbert napisał zaś *Naród, który traci pamięć, traci sumienie*.

²⁸⁶ teatrnn.pl/leksykon/node/983/ma%C5%82a_ojczyzna#1 [data dostępu: 30.06.2016].

dzieci i młodzież w wartości i spuściznę ich regionu, będącego środowiskiem kształtowania się tożsamości wspólnot lokalnych. Celem jest wyjaśnienie prawidłowości kierujących organizacją życia w świecie znanym z codziennego doświadczenia. Poznanie własnego rodowodu i świadomy związek z małą ojczyzną otwiera na dziedzictwo narodu i całej ludzkości, pozwala funkcjonować w klimacie pluralizmu i dialogu kulturowego bez uszczerbku dla własnej tożsamości.

Historia edukacji regionalnej w polskiej szkole liczy blisko sto lat. Jej początki miały miejsce po odzyskaniu suwerenności nauczania w II Rzeczypospolitej. Problematykę regionalną starano się wiązać z zagadnieniami ogólnokrajowymi. Koncepcje programowe tworzone pod presją aktualnej sytuacji politycznej i interesów racji stanu²⁸⁷. Tematykę regionalną podejmowano głównie na bazie przedmiotów humanistycznych, przy nawiązaniu do idei wychowania obywatelskiego. Formacja obywatelska miała wzmocnić zalety narodowe, a rozprawić się z narodowymi przywarami.

Po II wojnie światowej w PRL postulaty regionalizmu i wychowania w duchu różnorodności zostały odsunięte na bok. Perspektywa regionalna tylko w niewielu aspektach przylegała do centralistycznej ideologii stalinizmu, a w ZSRR dopuszczona była do głosu tylko wtedy, gdy potęgowała uczucia patriotyczne wobec Wielkiej Ojczyzny Radzieckiej²⁸⁸. Po odwilży politycznej w 1956 r. do programów szkolnych w Polsce zaczęły wracać tematy lekcyjne związane z historią regionu. Podjęto poszukiwania rozproszonych w wojennej poźodze materiałów archiwalnych, zachęcano młodzież do szperania po strychach, wydobywania różnych dokumentów z szuflad, przeprowadzania wywiadów z osobami, które pamiętały dawne czasy i uczestniczyły w różnych wydarzeniach. Lekcje oparte na materiale regionalnym powodowały zaciekawienie się uczniów historią²⁸⁹. Wytyczne do programów nauczania zachęcały do pracy pozalekcyjnej, m.in. organizowania wieczornic o tematyce regionalnej, a także dawały propozycje tematów do pracy z uczniami szczególnie zainteresowanymi (np. opracowanie kroniki szkoły lub miejscowości, podjęcie obowiązków opiekuna zabytków czy zdobycie kompetencji przewodnika po swoim terenie). W latach 70. XX w. czasopismo „Wiadomości Historyczne” organizowało konkursy dla nauczycieli, by propagować ich pomysłowość w zakresie wykorzystania problematyki regionu w dydaktyce i poprzez wymianę doświadczeń promować innowacyjność. Nauczyciel, pragnący

²⁸⁷ D. Konieczka-Śliwińska, *Edukacyjny nurt regionalizmu w Polsce po 1918 roku. Konteksty – koncepcje programowe – realia*, Wydawnictwo Instytutu Historii UAM, Poznań 2011, s. 502.

²⁸⁸ M. Czarniewicz, *Krajoznawstwo w szkole radzieckiej*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1953, s. 87.

²⁸⁹ E. Puls, *Regionalizm w teorii i praktyce nauczania – uczenia się historii w świetle dorobku polskiej dydaktyki historii*, [w:] E. Szkurlat (red.), *Teoretyczne podstawy edukacji regionalnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2010, s. 63–73.

wprowadzić uczniów w zagadnienia regionalne, organizował wycieczki do muzeów i zakładów produkcyjnych oraz zajęcia kółka historycznego nawiązujące do dziejów obszaru czy wybitnych ludzi, którzy mogliby być postawieni za wzór. Zachęteni przez nauczyciela uczniowie dbali o regionalne odniesienia w wystroju szkoły, organizowali wystawy fotograficzne, zbierali pamiątki i eksponaty. Na barakach nauczyciela historii spoczywała współpraca z lokalnymi oddziałami związków kombatanckich i środowiskami zaangażowanymi w budowę socjalizmu. W ramach kolejnej rocznicy PRL skupiano się na prezentacji postępów budownictwa i przemysłu (wielkie budowy socjalizmu). Eksponowano kwestie polskości Ziemi Odzyskanych.

Edukacja regionalna w Trzeciej Rzeczypospolitej jest wynikiem zmian politycznych i zdynamizowania się procesów regionalnych. Przygotowania do wejścia do Unii Europejskiej mobilizowały do wprowadzania zmian w programach nauczania, jako że unijne standardy oświatowe zwracały uwagę zarówno na regionalność, jak i na wielokulturowość. Ferment twórczy podsycił konkursy dla nauczycieli na programy szkolne i scenariusze zajęć²⁹⁰. Wypracowano wiele form działań służących wychowaniu regionalnemu, zarówno w szkole, jak i w terenowych instytucjach upowszechniania kultury, powstały wszechnice regionalne²⁹¹. Programy szkolnej edukacji regionalnej zogniskowano na dobrach kultury i ich roli społecznej, bazując na lokalnym dziedzictwie materialnym i niematerialnym, pozyskując ilustrację teorii na przykładach z życia i dorobku regionu²⁹². Mniej uwagi poświęca się sprawom lokalnego środowiska przyrodniczego (podejmowanych w ramach edukacji ekologicznej).

Nowoczesna edukacja regionalna z zasady jest interdyscyplinarna. Polega na egzemplifikacji zagadnień nauczanych w ramach różnych przedmiotów poprzez studium przypadku (ang. *case study*) z terenu własnej gminy, miasta, powiatu. Analizowane są sprawy bliskie, znane, podległe empirii. Taka opcja umożliwia całościowe podejście do zasobu wiedzy, która ma być przekazana uczniom, dając pole do szerszego kompleksowego ćwiczenia różnych aspektów aktywności ucznia: wiedzy, postaw, umiejętności. Powiązanie z różnymi dziedzinami wiedzy, funkcjonującymi na bazie odrębnych metodologii, wymaga wnikliwego podejścia metodycznego. Próbą takiego interdyscyplinarnego podejścia były międzyprzedmiotowe ścieżki edukacyjne realizowane w latach 1999–2009 w szkołach podstawowych

²⁹⁰ E. Jatulewicz (oprac.), *Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie. Materiały z konkursu na programy szkolne*, Wojewódzki Ośrodek Metodyczny, Samorząd Województwa Śląskiego, Częstochowa–Katowice 2001, s. 158.

²⁹¹ T. Aleksander, *Wychowawcze i edukacyjne funkcje regionalizmu*, [w:] E. Marynowicz-Hetka (red.), *Pedagogika społeczna. Podręcznik akademicki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 466–484.

²⁹² M. Świeca, K. Ziółowicz, *Regionalne projekty edukacyjne. Materiały dla nauczycieli i studentów*, Oficyna Wydawnicza Sciptum, Kielce 2005, s. 144.

i gimnazjach. Ścieżka „Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie” integrowała tematykę poszczególnych przedmiotów. Opracowano nowe projekty edukacyjne i wiele programów autorskich. Ze względów praktycznych (problemy z koordynacją pracy nauczycieli) w kolejnej zmianie podstawy programowej w 2008 r. zrezygnowano z międzyprzedmiotowych ścieżek edukacyjnych. Obowiązująca podstawa programowa realizację zagadnień regionalnych przypisuje konkretnym przedmiotom²⁹³.

Efekty kształcenia są wieloaspektowe:

- aspekt poznawczy polega na zaznajomieniu się z regionem i jego symboliką, krajobrazem i przyrodą, historią i zabytkami, mieszkańcami i ich tradycjami, wybitnymi ludźmi i ich osiągnięciami;
- aspekt kształtowania postaw i nawyków polega na inicjacji zainteresowań kulturowych i przyswojeniu wzorców postępowania osadzonych w realiach danej społeczności lokalnej, wdrożeniu się do wolontariatu, zacieśnianiu więzi z ziemią rodzinną i budowaniu tożsamości regionalnej i narodowej;
- aspekt nabywania kompetencji polega na zżyciu się z regionem, życiu w harmonii z tradycją, bez niszczenia tego co wartościowe, oraz szanowaniu sąsiadujących wspólnot.

Etapy edukacji regionalnej są w sposób naturalny związane z rozwojem dzieci, które stopniowo poznają otaczający je świat i uczą się w nim funkcjonować²⁹⁴.

- **Wychowanie przedszkolne** bazuje na fakcie, że środowisko lokalne jest dla dziecka mikroświatem, gdzie wchodzi ono w relacje interpersonalne i ma styczność ze zjawiskami społeczno-kulturowymi, zawiera odniesienia do najbliższej okolicy²⁹⁵, ukazuje elementy tradycji i obrzędów ludowych tego regionu²⁹⁶.
- **Wczesnoszkolne kształcenie** zintegrowane realizuje cele ogólnorozwojowe oraz edukacyjne, nakierowane na odróżnianie dobra od zła, nabywanie świadomości przynależności społecznej i życie w zgodzie z samym sobą, ludźmi i przyrodą. Istotną rolę odgrywa nauczyciel oraz środowisko rodzinne. Kształcenie wielostronne podporządkowane jest regule integracji treści i zadań wokół spraw bliskich dziecku. Stopniowo wprowadza się nauczanie

²⁹³ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 maja 2014 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania, Dz.U. 2014, poz. 803.

²⁹⁴ F. Drejer, *Wychowanie dzieci do kultury regionalnej w edukacji wczesnoszkolnej (Teoria i praktyka)*, Karkonoska Państwowa Szkoła Wyższa w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 2013, s. 181.

²⁹⁵ L. Pawelec, *Edukacja regionalna w przedszkolu i klasach młodszych szkoły podstawowej*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2006, s. 151.

²⁹⁶ Załącznik nr 1. Podstawa programowa wychowania przedszkolnego dla przedszkoli oraz innych form wychowania przedszkolnego. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 maja 2014 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania, Dz.U. 2014, poz. 803.

problemowe, obejmujące treści związane z małą ojczyzną²⁹⁷. Kończąc etap nauczania początkowego, uczeń powinien wiedzieć, czy jego miejscowość jest wsią, czy miastem i w jakim regionie leży, znać najbliższą okolicę i jej ważniejsze obiekty (np. lokalne placówki kultury), mieć kontakt z wybranymi dziełami sztuki i zabytkami w swoim środowisku lokalnym, znać miejscowe tradycje (np. wykonywanie układów tanecznych tańców ludowych regionu), uczestniczyć w wydarzeniach organizowanych przez lokalną społeczność.

- W klasach IV–VI szkoły podstawowej w ramach przedmiotu historia i społeczeństwo uczeń poznaje swoją małą ojczyznę, jej tradycje historyczno-kulturowe i problemy społeczno-gospodarcze, zbiera informacje o rozmaitych formach upamiętniania postaci i wydarzeń z przeszłości swojego regionu, orientuje się w podstawowych kwestiach dotyczących władz lokalnych. Przedmiot przyroda formuje zachowania prośrodowiskowe, wdraża do odpowiedzialności za środowisko naturalne.
- W gimnazjum wychowawczy charakter edukacji regionalnej jest podkreślony poprzez włączenie jej do bloku wychowanie do życia w społeczeństwie. Zagadnienia z zakresu wiedzy o regionie najczęściej występują na lekcjach geografii, wiedzy o społeczeństwie, historii, rzadziej na lekcji języka polskiego i biologii²⁹⁸.

Zaangażowanie szkoły w życie regionu polega na kontaktach i współpracy z różnorodnymi podmiotami w otoczeniu szkoły. Nie chodzi tylko o udostępnienie do zwiedzania ciekawych obiektów czy prezentację miejsc pracy. Ze szkołami współpracują regionalne towarzystwa kulturalne, biblioteki publiczne, krzewiące kulturę słowa, a także inne stowarzyszenia, mające na celu rozwój lokalny. Aktywność przybiera formę projektów, zwykle długoterminowych. Projekty archiwalne polegają na zeskanowaniu dokumentalnych fotografii z domowych archiwów i udostępnieniu ich na stronie WWW szerszym kręgom miłośników historii. Prowadzi się wywiady z osobami pamiętającymi, jak wyglądały kiedyś konkretne miejsca, jak przebiegało zwykłe życie, praca, świętowanie, spisując lub nagrywając te relacje. Organizowane są wystawy będące plonem poszukiwań historycznych. W ramach projektów organizowane są przedsięwzięcia kameralne: konkursy, wycieczki, lekcje muzealne, wyjazdy na spektakle.

Młodzież dociera tam, gdzie nie dotrze naukowiec – do rodzinnych archiwów i pamiątek. Dowiaduje się od najstarszych mieszkańców o położeniu nieistniejących już cmentarzy i miejsc kultu, które popadły w ruinę i niepamięć, a być może

²⁹⁷ A. Józefowicz, *Region oraz edukacja regionalna w podstawach programowych wychowania przedszkolnego i szkoły podstawowej*, „Ars Inter Culturas”, 2013/2, s. 105–117.

²⁹⁸ K. Płoszaj, *Rola walorów turystycznych w procesie dydaktyczno-wychowawczym młodzieży gimnazjalnej na przykładzie wybranych gimnazjów województwa opolskiego*, „Episteme”, 2009/8(1), s. 145–158.

należały do wspólnot, które dawniej żyły na tym terenie. Szuka ona miejsc wydarzeń ważnych dla życia kraju i miejscowości, które nie zostały upamiętnione ze względów politycznych. Być może odnajdzie ślady bohaterów niezłomnych, żołnierzy wyklętych, których pamięć została z premedytacją zatarta. Może uda jej się wziąć udział w odkłamywaniu historii.

Program „Ślady przeszłości – uczniowie adoptują zabytki”, wspólne przedsięwzięcie Centrum Edukacji Obywatelskiej i Instytutu Dziedzictwa Narodowego, polega na podjęciu opieki nad opuszczonymi zabytkowymi obiektami w swoim regionie. Uczniowie poszukują informacji o dziejach obiektu oraz kultywować pamięć o związanych z nimi ludziach.

Projekt „Zapomniana Przeszłość – Wielokulturowe Tradycje Lubelszczyzny” proponuje uczniom tropienie śladów dziedzictwa kulturowego małej ojczyzny. Ścieżki pamięci odtworzone przez Szkolne Kluby Odkrywców w różnych częściach regionu wzbogacają obraz kulturowego zróżnicowania Lubelszczyzny.

Szkolna edycja Nagrody im. Aleksandra Patkowskiego organizowana przez Muzeum Okręgowe w Sandomierzu to konkurs prac różnego typu, głównie albumów tekstowo-fotograficznych lub opracowań multimedialnych na tematy dziedzictwa lokalnego.